

Når "elever" bliver "talenter"

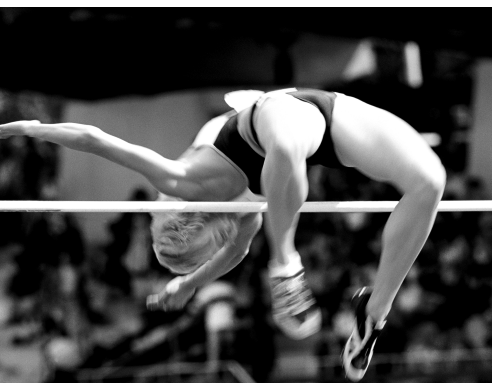
Hvad sker der når talentbegrebet bliver omdrejningspunktet for den måde vi vil skabe et uddannelsessystem i verdensklasse?

Af Jesper Stilling Olesen

Når undervisningsministeren definerer sit fokusområde på det uddannelsespolitiske område som talentarbejde og benytter termer som talentspotting, talentpleje, talentudvikling, så indebærer det, at en terminologi der er udviklet i et domæne (sportens verden), flyttes til et andet domæne (uddannelsessystemet). Når man søger inspiration i sportens verden til, hvordan man skal styrke talentudviklingen i uddannelsessystemet, så er det imidlertid vigtigt at være opmærksom på, hvilke forståelser af talent og hvilke forståelser af læreprocesser, der fører fra talent til ekspertise, man overtager, og man må også diskutere, i hvilken udstrækning præstationerne i sportsdomænet er sammenlignelige med de præstationer, som uddannelsessystemet skal lede frem til. Der kan være gode grunde til at lære af de erfaringer og den viden, der er blevet oparbejdet indenfor studiet af talentudvikling i elitesport, men det er også vigtigt at holde sig for øje, hvad det er for forståelser af elev, læring, præstation m.m., der følger med, når begreber vandrer.

Artiklen falder i to dele. I den første del om forskningstraditionen ridser jeg tre grundlæggende tilgange til studiet af sportsfolks vej fra talent til ekspert op. Derefter foreslår jeg en fjerde tilgang, som vil kunne føje nogle vigtige facetter til vores forståelse af, hvordan præstationer bliver til. Det er en tilgang, der ser på samspillet mellem sportsfolk og omverden i bred forstand. Til sidst peger jeg antydningvist på, hvordan talentbegrebets vandring ind i uddannelsessystemet påvirker vores tænkning om læring afhængigt af, hvilken af de fire tilgange man vælger at abonnere på.

Talentudvikling er for alvor kommet på den politiske uddannelsesdagsorden. Undervisningsministeren fastslår på en konference om børn og unge med særlige forudsætninger, at talentudvikling er et af regeringens vigtige fokusområder indenfor uddannelsessystemet (www.uvm.dk 27.10.2010). Der skal være sammenhæng i arbejdet med talentudvikling gennem hele uddannelsessystemet fra folkeskolen til de videregående uddannelser. Undervisningsministeren nedsatte således i foråret 2010 en arbejdsgruppe, der frem til årsskiftet har arbejdet med at udvikle en sammenhængende strategi gennem hele uddannelsessystemet for, hvordan talenter kan opdages og udvikles. Det politiske fokus på talentudvikling begrundes af Undervisningsministeren med, at vi er nødt til at finde og udvikle vores talenter for at være konkurrencedygtige overfor lande med billigere arbejdskraft (Undervisningsministeriet 2008). Målsætningen om at udvikle flere talenter skal blandt andet nås gennem en udvidelse af begrebet om undervisningsdifferentiering, så specialundervisning i fremtiden rettes mod både top og bund. Det er allerede skrevet ind i gymnasieskolens bekendtgørelse, at skolerne har pligt til at give et tilbud til elever med særlige forudsætninger. Der er også udviklet et særligt valgmodul på de pædagogiske diplomuddannelser, så folkeskolelærere

og skoleledere kan blive bedre til at tilrettelægge undervisning af elever med særlige forudsætninger. På sigt skal talentudvikling ind i lærernes grunduddannelse. Sammen med fagfolk er Undervisningsministeriet derfor i gang med at gennemskrive fagenes centrale kundskabs- og færdighedsområder, så arbejdet med de særligt talentfulde elever trækkes frem.

Forskningstraditionen

Forskningen i hvordan talenter bliver eksperter har sin egen teorihistorie med skiftende forskningsinteresser og perspektiver. Den rummer konkurrerende forståelser af, hvad et talent er, og hvad der skal til for at udvikle et talent til ekspertniveauet indenfor en bestemt sportsgren. Det er et felt, der er i fortsat udvikling, og som lader sig inspirere af forskning indenfor nye fagområder. Hvor det oprindeligt var præget af biologi, medicin og psykologi, så inddrages der i dag også organisationsstudier og læringsteori. Det giver sig udslag i nogle andre fokusområder i talentudvikling og nye anbefalinger til trænere og sportsfolk. Forskningen i talenters vej til ekspertpræstationer kan i grove træk deles op i tre perspektiver som fokuserer henholdsvis på at udvælge talenter, udvikle talenter og på talentmiljøer.

Talentudvælgelse

Det første perspektiv har sine rødder helt tilbage i det 16. århundrede, hvor man i den romantiske tradition mente at fremtrædende kunstnere og videnskabsfolk var velsignet med en guddommelig egenskab, der satte dem i stand til at præstere noget ganske særligt indenfor kunst og videnskab. Forestillingen om talent som forbeholdt de få forsvandt ikke med det guddommelige verdensbillede. Den blev forlænget med videnskabeligt baserede forståelser af talent som en indre kvalitet, der fx knyttede sig til fysiske og arvelige forskelle i hjernens størrelse og nervesystemets struktur. Talentudvælgelsestilgangen baserer sig altså på forestillingen om, at talent er en ressource, som nogle mennesker er født med. Det handler derfor om at udvikle metoder til at spotte denne ressource på et relativt tidligt tidspunkt. Det kan enten være inden talentet er blevet systematisk trænet indenfor et særligt domæne. I så fald fremstår talentet som naturlige færdigheder, der kommer spontant til syne. Det kan også være på et senere tidspunkt hvor talentet er blevet trænet indenfor et bestemt domæne. Her fremstår talentet som overlegent i forhold til andre i samme aldersgruppe (Williams & Reilly 2000). Det afgørende spørgsmål indenfor dette perspektiv er naturligvis, hvilke tidlige tegn eller kombinationer af tegn, der bedst indikerer den fremtidige præstationsevne hos et talent. Der findes nogle generelle modeller, der er beregnet til at udvælge sportstalenter, der vurderes egnet til bestemte træningsprogrammer. Modellerne, der er fra 70'erne, så blandt andet på kropsstørrelse, muskelfibersammensætning og evnen til at bevæge sig og kombinerede det med forskellige psykologiske faktorer (se review af Durand-Bush & Salmela 2001). Det er også blevet undersøgt, om der kunne identificeres nogle særlige personlighedstræk, der kendetegner sportsfolk, der er i stand til at præstere på eliteniveau og forblive på dette niveau gennem længere tid. Det er en udbredt forestilling blandt lægfolk, men forskningen er mere tvivlsom og præget af en række metodiske problemer (Henriksen 2010). Forestillingen om talent som noget,

der kan iagttages uafhængig af præstationer, er også blevet kritiseret af den danske sociolog Inger Kryger Pedersen. På baggrund af en række internationale undersøgelser argumenterer hun for, at talent i praksis først opdages når atleter har dyrket deres sport igennem flere år og har opnået et niveau, der sætter dem i stand til at præstere godt i nationale konkurrencer. Talent iagttages derfor ifølge Kryger Pedersen altid gennem excellent præstationer, der bygger på mange års ihærdig træning. Hun mener ligefrem, at talentbegrebet bidrager til at mystificere den mangfoldighed af praktikker, der er baggrunden for at sportsudøveren bliver i stand til at udføre præstationer på et excellent niveau (Kryger Pedersen 1999).

Talentudvikling

Talentudviklingsperspektivet lægger vægten på tillærte færdigheder frem for medfødte egenskaber. Forskningen interesserer sig for, hvordan man skal dosere og tilrettelægge træning kvalitativt og kvantitativt for, at atleten bliver i stand til at præstere på eliteniveau. Dette perspektiv har igennem en årrække været domineret af den svensk-amerikanske psykolog K. Anders Ericssons teori om "deliberate practise". Teorien argumenterer for, at elitepræstationer kun bliver mulig gennem tidlig specialisering indenfor et bestemt aktivitetsområde og målrettet træning gennem mange år. Han studerede blandt andet konservatoriestuderende i Berlin for at finde ud af, hvad der adskilte dem, der blev gode fra dem, der nåede det absolutte topniveau på deres instrument. Begge grupper brugte mange timer dagligt på at øve sig, men dem der blev allerbedst øvede sig på en bestemt måde, som Ericsson kategoriserede som "deliberate practise". Det indebar, at de for det første var fokuserede på det, de gjorde; for det andet ønskede de at overskride deres egne grænser og for det tredje søgte de hele tiden feedback fra kollegaer og lærere (Ericsson, Krampe & Tesch-Römer 1993). Teorien er meget velunderbygget, men er i nyere studier også blevet kritiseret for at fokusere ensidigt på struktureret praksis og tidlig

Med ord som talentspotting og talentudvikling er en terminologi udviklet i sportsverdenen flyttet til uddannelsessystemet. Foto fra Horsens Byportal: 'Vindermentalitet i Horsens Eliteidrætsprogram.'

specialisering. Hovedkritikken går på, at behovet for at specialisere sig tidligt ikke er lige påkrævet indenfor alle domæner. Indenfor elitesport er der fx behov for at skelne mellem sportsgrene, hvor atleterne toppe i en tidlig alder og sportsgrene, hvor atleterne når eliteniveau senere i ungdomsårene. I den sidste gruppe af sportsgrene er det derfor ikke helt så nødvendigt at overgå til "deliberate practise" med det samme. Der er plads til det som Jean Coté og hans kollegaer kalder for "deliberate play", som en mere nydelsesorienteret tilgang til sport og der er også tid til at afsøge flere forskellige sportsgrene, "sampling", inden den endelige specialisering finder sted (Coté, Baker & Abernethy 2007). De argumenterer for, at der er en række fordele ved en mere glidende overgang fra "deliberate play" til "deliberate practise" i form af færre skader, bedre motivation og mindre risiko for, at talenterne forlader sporten inden de når eliteniveauet. Begge tilgange er baseret på en udviklingspsykologisk forståelse af vejen fra talent til elite. De baserer deres modeller på mange praksisfelter, men henter overvejende deres empiriske materiale

indenfor en vestlig kulturel sammenhæng, hvilket har en tendens til at få bestemte karriereveje til at fremstå som universelle selvom de i virkeligheden er kulturelt specifikke for atleter i vestlige samfund. Salmela og Moraes (2003) viser i et studie af brasilianske fodbold drenge, at såvel forestillingen om "deliberate practise" som forestillingen om at karrierevejen går gennem en søgefase "sampling" inden specialisering, har en stærk kulturel bias. I Brasilien spiller forældreopbakning en meget mindre rolle end i vesten, og fodbold drenge modtager ingen struktureret træning før, de allerbedste udtages ved en form for audition til de professionelle klubbers talenttræning. Den manglende træning og opbakning kompenseres af ekstra mange timers leg og spil med andre børn i lokalområdet. De mange timers træning motiveres af, at fodbold åbner en mulighed for en tilværelse som stjernespiller. Der er ingen "samplingfase", hvor forskellige sportsgrene afprøves, hvilket givetvis hænger sammen med fodboldens særstatus i Brasilien. Det er kun fodbold, der kan lede til en bedre tilværelse for disse drenge. Salmela og Moraes studie viser

med stor tydelighed, at de universelle udviklingsmodeller har en begrænsning, og at der derfor er behov for at foretage sociokulturelt forankrede studier af såvel karriereveje som træningsmiljøer.

Talentmiljøer

Hvor de første to perspektiver fokuserer på den individuelle udøver med et vist udslag til de meget nære omgivelser som atletens relation til sin træner og opbakning fra forældre, så sætter det tredje perspektiv miljøet i centrum. Kryger Pedersen er allerede inde på denne tankegang i sit sociologiske studie af elitesportskvinder (1999). Hendes studie giver anledning til at rejse en kritik af forestillingen om, at vejen fra de lavere niveauer til eliteniveauet går via en simpel progression. Hendes undersøgelse viser, at eliteudøvere praktiserede deres sport på en kvalitativ anderledes måde end sportsfolk på lavere niveauer. Forskellen er så markant, at hun foreslår, at de tilhører forskellige sociale verdener, som adskiller sig fra hinanden, hvad angår såvel teknik, disciplin som attitude. Hendes tilgang er stadig meget individfokuseret, men nu rettet mod den enkelte sportsudøver i forskellige sociale kontekster med særlige praktikker.

I en helt ny ph.d. afhandling af den danske sportspsykolog Kristoffer Henriksen (2010) tages skridtet mod at se på læringsmiljøer frem for individer mere konsekvent. Han har i den empiriske del af sin afhandling studeret tre talentudviklingsmiljøer i forskellige sportsgrene i henholdsvis Danmark, Sverige og Norge, der alle igennem flere år har formået at udvikle eliteudøvere, der har haft international succes. Selvom miljøerne på mange måder er unikke, så deler de en række fælles træk, som kan begrunde deres vedvarende evne til at udvikle talenter til eksperter. Henriksen nævner blandt andet, at miljøerne er organiserede i træningsgrupper med tætte relationer mellem talenter og elite, som træner side om side. Der er ingen særordninger, hvor man trækker de bedste ud af gruppen til specialtræning. Det betyder, at juniorerne fx har rollemodellerne meget tæt på. De kan både prøve

at slå dem og bruge deres råd. Miljøerne er i det hele taget præget af stor åbenhed, hvor viden både bliver delt indadtil men også udadtil med andre klubber. Der er et fællesskab udover klubben, hvor udøverne fx kan udveksles mellem klubberne. Derudover har klubberne fokus på den langsigtede udvikling af talenterne. Det er fx ikke vigtigt at producere ungdomsresultater, hvis det bliver på bekostning af det videre sigte om at få et talent i verdenseliten. Behovet for at skifte fokus fra den individuelle udøver til det miljø, hvor atleten udvikler sig, finder ifølge Henriksen støtte i en række forskellige forskningstraditioner, der ikke nødvendigvis beskæftiger sig med sport. Han støtter sig blandt andet til Jean Lave og Etienne Wengers teori om social læring. Deres analytiske objekt er praksisfællesskaber. Det er gennem individets deltagelse i praksisfællesskaber at læring finder sted. Læring er altså ikke knyttet til individet i sig selv, men til individets deltagelse i social praksis. Læring ses ikke som et rent kognitivt fænomen, hvor den lærende modtager faktuel viden, men som et fænomen der er knyttet til den lærendes identitetsudvikling. Læring lader derfor ikke individet uberørt, men implicerer at den lærende bliver en anden i relation til de andre personer i praksisfællesskabet (Lave & Wenger 1991). Talentudvikling i et socialt læringsperspektiv er således forbundet med konstruktionen af nye identiteter som en følge af, at talentet gradvist bliver optaget i et praksisfællesskab. Atletens udvikling fra talent til ekspert kan i Lave og Wengers terminologi beskrives som en vandring fra legitim perifer deltagelse til fuld deltagelse i en bestemt sportslig praksis, som den udøves i en bestemt organisatorisk sammenhæng fx i en klub. Set fra den udøvenes side er det i dette perspektiv helt afgørende at komme ind i et velfungerende talentudviklingsmiljø, hvor man kan komme til at træne sammen med bedre atleter, blive en del af et velfungerende hold og i det hele taget få adgang til adfærdsformer, som er forbundet med bestemte former for ekspertpræstationer. Et andet fagområde der kan understøtte interessen for læringsmiljøer i forbindelse

med talentudvikling er forskningen i organisatorisk læring. Studier i organisatorisk læring interesserer sig for den læring, der finder sted udenfor skoler og andre uddannelsesinstitutioner på arbejdspladser. Arbejdspladser udgør en radikalt anderledes ramme for læring, idet læring må betegnes som et biprodukt af arbejdet. Her er det ikke den enkeltes videnstilegnelse der er i centrum, men kollektivets evne til at løse bestemte opgaver. Organisatoriske læringsstudier er interessante, fordi de meget bevidst gør op med tendensen til at sætte individet i centrum for læringen i nogle tilfælde ved helt at fjerne individet fra læreprocessen. Den italienske organisationsforsker Silvia Gherardi og hendes kollegaer (Gherardi, Nicolini & Odella 1998) foreslår i stedet, at læring skal forstås som et mønster af muligheder, adgangsbetingelser og deltagelsesmønstre i et praksisfællesskab. Talent- og præstationsmiljøer placerer sig et sted midt imellem uddannelsesinstitutioner og arbejdspladser, idet den opgave de skal løse er at producere præstationer på eliteniveau, som enten leveres af enkelt individer eller et hold. Her er man derfor nødt til både at fokusere på den enkeltes læring og på klubben som et læringsmiljø med særlige dynamikker.

Talenter i netværk

I resten af artiklen vil jeg udvikle et fjerde perspektiv på talentudvikling i sportens verden, som bygger på tanker fra aktør-netværksteori. Den eksisterende forskning, som jeg i grove træk har gjort rede for ovenfor, sætter enten individet eller miljøet i centrum for læringen. Enten studeres talentet i isolation eller i en social mikrokontekst eller også studeres miljøet som en velafgrænset ramme, der kan studeres som nogle relativt stabile vilkår for talentudviklingen. For at kaste et nyt lys over talentudvikling vil jeg foreslå, at man studerer relationen mellem talent og miljø som en uadskillelig enhed. Den danske læringsforsker Bente Elkjær (2005) diskuterer forholdet mellem individ og vilkår med udgangspunkt i Jean Laves betegnelse 'subjekt-verden-relationen' (Lave

1997 cit. in Elkjær 2005). Bindebregterne er helt afgørende, idet de markerer, at hverken subjekt eller verden er naturligt givne størrelser. De eksisterer ikke uafhængigt af hinanden, men er derimod gensidigt konstituerende. De kan derfor heller ikke studeres hver for sig men kun i sammenhæng med hinanden. Det betyder at vilkårene for talentudviklingen ikke kan defineres én gang for alle som et bestemt mønster eller struktur. Det faktiske læringsmiljø må bestemmes empirisk som den specifikke ramme eller kontekst, der har virkning for talentets læreproces. Det kan godt være, at det er klubben, der udgør den relevante ramme, men det kan også være forhold udenfor klubben i den videre verden, der bestemmer den måde subjektet bliver til som sportsudøver. 'Subjekt' er heller ikke det samme som 'individ' forstået som en størrelse, der står klart op mod verden med en fast identitet. Det er derimod det socialiserede individ, som det fremtræder i specifikke situationer i verden. I Laves forståelse er det altså ikke muligt analytisk at adskille individ og vilkår. De kan kun begribes som en relation og en udveksling. Det betyder, at den analytiske enhed bliver en anden end på den ene side det individuelle talent eller holdet og på den anden side klubben eller læringsmiljøet. Det bliver praksisfællesskabet (Lave & Wenger), sociale verdener (Elkjær) eller aktør-netværk (Latour), der skal undersøges.

Atlet og miljø er gensidigt konstituerende

Hvordan forklarer aktør-netværksteorien at præstationen ikke tilhører atleten alene, men bliver til i et samspil med miljøet og hvordan kommer denne gensidige konstituering af atlet, miljø og præstation til syne i virkeligheden. Tara Fenwick og Richard Edwards forklarer i deres bog om aktør-netværksteori i uddannelsesforskning at handleevne eller evnen til at præstere ikke bor hos det enkelte individ (Fenwick & Edwards 2010). Den er vævet ind i et net af relationer og praksisser som en kontinuerlig bevægelse af kræfter, som skaber subjektet og sætter det i stand til

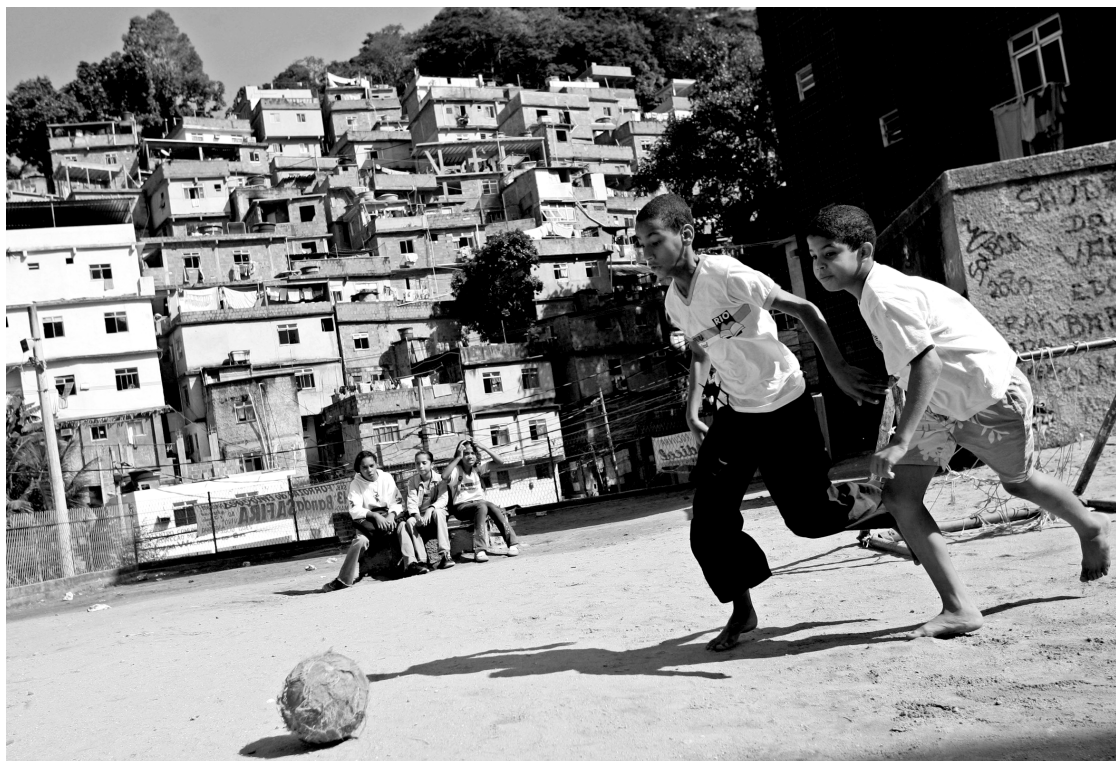
at præstere på en bestemt måde. Sportsfolks evne til at præstere på eliteniveau kan derfor ikke tilskrives den enkelte atlets individuelle talent, men må forstås som særlige handlinger, der produceres af et heterogent netværk som kun beherskes delvist af sportsudøveren, men aldrig hundrede procent. Evnen til at præstere er et produkt af flere faktorer, der bevæger sig gennem sportsudøveren. Lad os se på et eksempel hvor en eliteløbers evne til at præstere afhænger af, hvordan talentet kobles til andre aktører i et lille netværk. De empiriske eksempler i denne artikel er hentet fra sportsbiografier (Zachariasen 1999, Boldsen 2007, Pedersen 2007). Sportsbiografier udgør et velegnet materiale til aktør-netværksanalyser, fordi de sætter præstationerne ind i en videre sammenhæng, hvor det er muligt at få indblik i, hvordan sporten på banen spiller sammen med en række andre forhold, der konstituerer livet som elitesportsudøver. De reproducerer alle til en vis grad forestillingen om, hvordan sportsudøverens talent opdages og udvikles, men de rummer også materiale til alternative fortællinger om, at elitepræstationer ikke starter og slutter med sportsudøveren i sig selv, men må forstås som sportsudøveren i forbindelse med et større netværk.

Alan Zachariasen (1999) fortæller i bogen *Et løberliv* om sin karriere som løber over næsten 20 år fra 1972-91. Den lange karriere gør det tydeligt, at det ikke blot er atleten, der udvikler sig, men at der også er tale om et stykke sportshistorie, hvor sporten selv har forandret sig og elitenetværket forlænges med nye aktanter som blandt andet pengepræmier, sponsorater, internationale trænere, videnskabelige træningsprincipper, motionsbevægelse med dertil hørende ændret publikumsinteresse etc. Zachariasen fortæller, at han i begyndelsen af sin karriere har et vist talent for terrænløb. Terrænløb foregår i skoven på snævre stier, der snor sig mellem træerne. Han forklarer, at det er et terræn, der passer godt til hans fysiologi: en lille løber med korte stærke ben. Han vinder ofte disse løb og bliver dansk mester i terrænløb flere gange. På et tidspunkt skifter terrænløb navn til cross og

skoven skiftes ud med en golfbane. Formålet er, at publikum skal kunne se alle løberne hele tiden og følge løbets udvikling i stedet for blot at vente på at den vindende løber dukker ud af skoven og krydser målstregen. De to løbsformer kan karakteriseres som forskellige sammensætninger – *assemblages* – af tre centrale aktører: terræn – løber – publikum. I dette tilfælde er publikum den medierende faktor, som skaber en ændring i elitenetværkets sammensætning. Forandringen betyder ikke blot, at publikum får bedre udsyn til den samme konkurrence. Det ændrer hele konkurrencen på en måde, så det ikke længere er de samme løbere, der tilgodeses af terrænet. Præstationen afhænger med andre ord af sammensætningen af det gældende elitenetværk og ikke blot af atletens talent.

Både subjekter og materialiteter indgår i netværk

Det, der i dette tilfælde gør det muligt at få øje på, at præstation og talent afhænger af elitenetværkets sammensætning, er, at aktør-netværksteorien også tildeler ikke-humane entiteter aktørstatus. Aktør-netværksteori lægger op til, at man studerer, hvordan såvel subjekter som materialiteter indgår i heterogene netværk. Hvad det er for aktører, der spiller ind på præstationen kan ikke på forhånd bestemmes. Her er det vigtigt at forholde sig åbent til, hvad der i den specifikke situation gør en forskel. Langdistanceløb er illustrativt for denne pointe, fordi det er en sportsgren, hvor netværket ved første øjekast kan forekomme helt fraværende. Der er tilsyneladende kun én aktør med betydning for præstationen. Løbere træner ofte alene og de stiller op i konkurrencer for dem selv. De løber ikke for andre til forskel fra eksempelvis de fleste ryttere på et cykelhold, der kører for deres kaptajn. De er kun undtagelsesvis del af et hold (når de løber stafet). Der hersker også blandt udøverne en selvforståelse af, at de er alene om at yde præstationen. Alan Zachariasen skriver fx, at der ikke er nogen der hjælper dig. Hvordan du klarer dig er op til din selvdisciplin, ambition og samvittighed.

*Brasilianske fodbold drenge passer ikke ind i den vestlige opfattelse af struktureret talentudvikling.
Foto: Polfoto*

Alligevel fremgår det tydeligt i Zachariasens selvbiografi, at en lang række andre aktører i praksis bidrager til såvel læring som præstation. Konkurrenterne er måske den enkelte aktør der først i karrieren kommer til at spille en rolle for præstationen. Zachariasen begynder fx hurtigt at orientere sig efter *konkurrenterne* i det danske elitenetværk. Han ser både efter konkurrenterne i sin egen aldersklasse og efter seniorerne. For det andet er *publikum* en vigtig aktør for løberen, der både positivt og negativt stimulerer til en god præstation. Zachariasen skriver, at tidligt i sin karriere var tanken om at blive til grin foran alle tilskuerne skræmmende og senere hen i karrieren skriver han, at han glæder sig til at vise sit løb frem for publikum. *Stadion* er også en vigtig aktør. Zachariasen fortæller indgående om den forvandling, der sker med løberen på stadion, når han tager sine pigsko på og skifter fra opvarmningstøj til konkurrencetøj.

Gennem hamskiftet forvandles han fra en tung og svedig løber til en let og spændstig løber. Der indtræder en særlig parathed, når han kommer under starterens kommando: "På pladserne, færdige, løb". Selvom løberne træner meget selv, så har *klubben* også en stor betydning, hvis den vel at mærke fungerer godt. Zachariasen fortæller, at klubberne i 70'erne led under en udbredt mangel på trænere og ledere, der havde forstand på elitetræning. Der foregik derfor ikke nogen struktureret talentudvikling i den klub som han løb i. Det betød, at løberne var overladt til at træne hinanden. Op gennem 80'erne bliver det mere almindeligt for de bedste løbere at få lagt et personligt træningsprogram af internationale toptrænere. *Dansk Atletikforbund* spiller også en stor rolle for atleternes mulighed for at præstere. Særligt idrætsudvalget i forbundet som er den instans, der medierer mellem løberne og de internationale konkurrencer. Det er

idrætsudvalget, der udtager løberne til internationale stævner. Op igennem 70'erne og 80'erne udvikles der gradvist et parallelt markedsbaseret system af konkurrencer og løb rundt omkring i verden. Der kommer flere penge i sporten. Topløberne bliver brugt som markedsførere af løbeudstyr. Etableringen af et massemarked skaber ændrede vilkår for topløberne, som bliver i stand til at leve en løbertilværelse som semi- og helprofessionelle. Det er imidlertid ikke nemt at orientere sig på dette marked, hvilket betyder at en række nye aktører kobles til elitenetværket. Zachariasen benytter en *manager*, der er leder af et internationalt atletikmanagement bureau. Han hjælper Zachariasen og mange andre topløbere med at tilrettelægge sæsonen, så de får mulighed for at præstere topresultater og tjene penge på dem. *Pressen* knytter forbindelser mellem sporten og et videre publikum. De har en afgørende funktion både i det traditionelle bureaukratiske kredsløb mellem løbere, forbund og stævner og i det nyere markedsstyrede kredsløb mellem løbere, sponsorer og private løbsarrangører. *Forskningsbaseret viden* begynder også at spille en rolle i elitenetværket. Det er en aktør der først for alvor bliver koblet til løbenetværket i slutningen af Zachariasens karriere. Træning skal dokumenteres nøjagtigt, løberne skal testes regelmæssigt etc.

Zachariasen indgår i stadigt mere komplekse netværk i løbet af sin karriere, samtidig med at langdistanceløb som disciplin forandrer sig blandt andet som en effekt af den øgede kommerialisering og medialisering.

Læring involverer forandringer i netværk

Et grundprincip i Aktør-netværks teorien er, at når netværket forlænges med nye aktører, så forandres såvel aktør som netværk. Det betegnes som 'translation'. Ved translation forstås en interaktion mellem to forskellige aktører i en ny kontekst, hvorigennem en eller begge aktører ændrer egenskaber. Udtrykket bruges lidt forskelligt i analyser baseret på ANT. Latour (1999) refererer selv både til translation

som et bestemt element i en proces, der også består af andre elementer som indrullering, mobilisering og forskydning og til translation som en samlet betegnelse for hele processen. Translation har både en materiel og en semiotisk betydning, idet translation både involverer en fysisk bevægelse af en aktant fra et sted til et andet og fra en kontekst til en anden. Det betyder at en sportsudøver fx må forventes at forandre sig kvalitativt, når han eller hun skifter klub, liga eller division eller på anden måde flytter sig fra en sammenhæng til en anden. Det kan også være præstationen, der forandres, når atleten kobles sammen med nye aktører.

Lad os se et eksempel på en sådan translation. I modsætning til det første eksempel, hvor Zachariasen som aktør var et passivt offer for forandringer i et præstationsnetværk, der forandrede hans subjektposition fra vinder (i terrænløb) til taber (i cross) uden at han egentlig kunne gøre ret meget ved det, så viser det næste eksempel, at den enkelte atlet i andre tilfælde kan have nogle handlemuligheder, som kan udnyttes strategisk til at udvikle talentet. I en periode trænede Zachariasen med den etablerede stjerne Jørn Launborg. Dette makkerskab havde i begyndelsen en god effekt på Zachariasens præstationer, men efterhånden kom den negative side af makkerskabet til at fylde mere og mere. Zachariasen oplevede, at Launborg opbyggede sin selvtillid på bekostning af sine træningskammerater for at slå dem i konkurrencer. Han mistede selvtilliden og fik præstationsangst. På den måde gik der to år uden, at han bliver væsentligt bedre. I sin biografi tolker Zachariasen krisen på den måde, at han løb på andres (Launborgs) betingelser og havde brug for at lære at løbe sit eget løb. Ikke lade sig slå ud af følelser, følge en velovervejede disposition af løbet, koncentrere sig om sig selv i stedet for om konkurrenterne. Alt sammen nogle indre psykologiske og mentale ændringer. Men det fremgår også af teksten, at disse ændringer blev mulige som en følge af, at han foretog nogle meget konkrete ændringer i det ydre elitenetværk, som ikke længere stimulerede hans præstation. Han holdt op med at træne

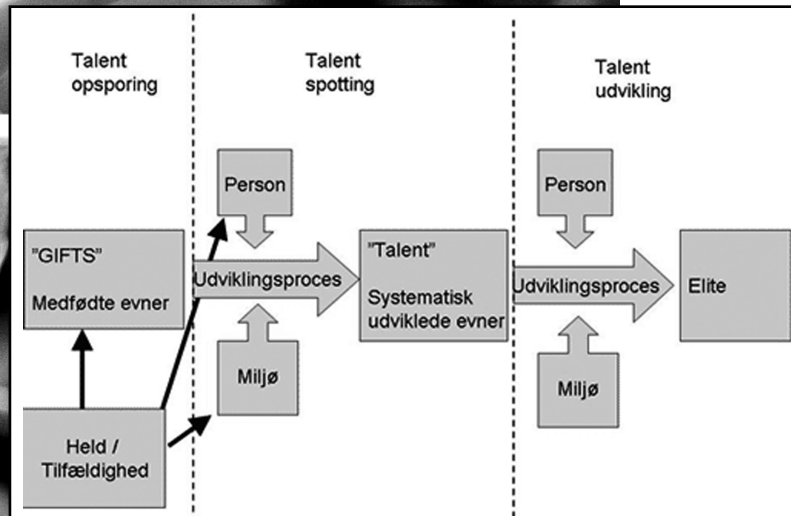
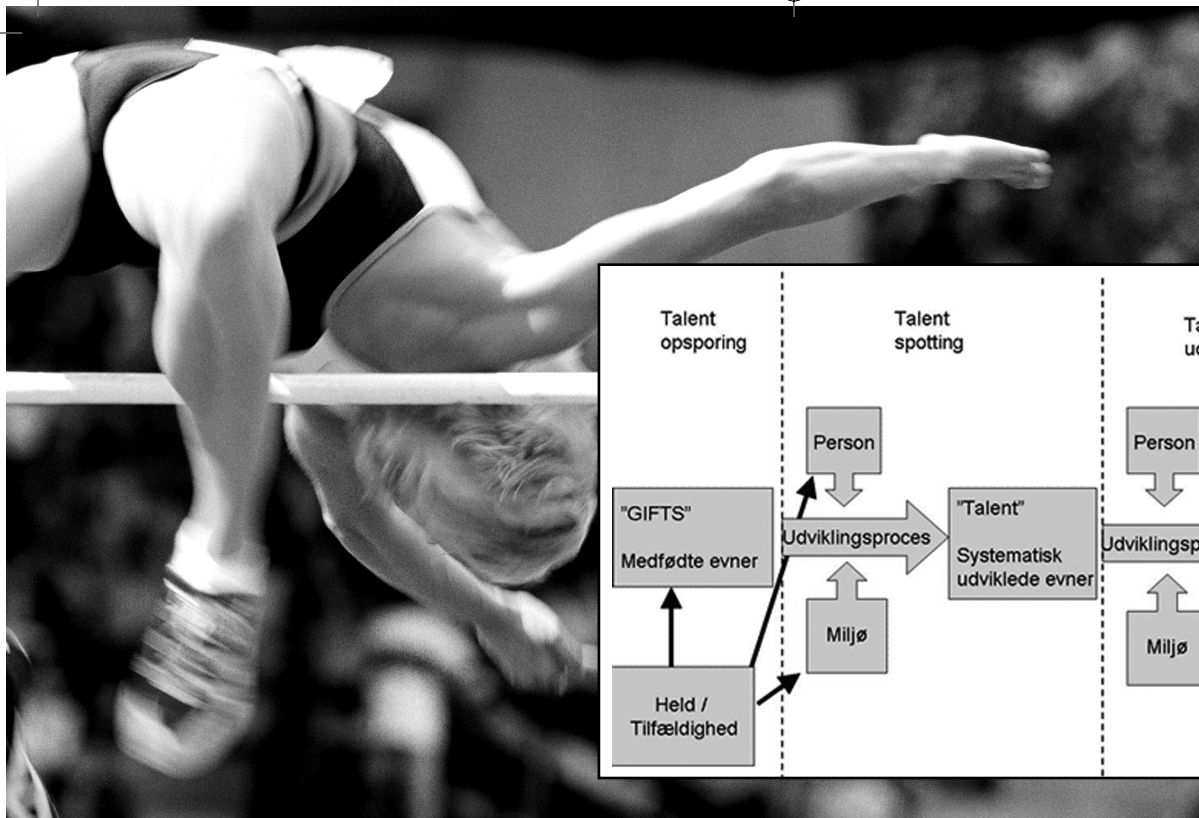
med Launborg for i stedet at træne alene. Han besluttede, at træningen skulle styres af "kilometerlysten" i stedet for af Launborgs foretrukne hårde intervaller bestemt af hans dagsform. Han satte sig et nyt mål: OL-deltagelse i Moskva. Herudover afprøvede han også sig selv på nye distancer, hvilket gav succes ved DM på 20 km i 1979 og maraton i Esbjerg samme år. Man kan sige, at Zachariasen begyndte at forholde sig strategisk til sammensætningen af sit træningsnetværk og foretog nogle for ham nødvendige ændringer. Hertil kom en afkobling fra andre netværk, som ikke havde med sportskarrieren at gøre. Han opgav at læse på universitetet og satsede i stedet hundrede procent på tilværelsen som løber.

I et aktør-netværksperspektiv kan læring finde sted på to måder. Enten gennem forlængelser af netværk, hvilket indebærer, at det eksisterende netværk kobles sammen med nye aktører. Forlængelserne sætter atleten i stand til at præstere på en ny og måske bedre måde. Eller atleten kan udskifte det ene netværk med et andet for derigennem at opnå en bedre mulighed for at træne og præstere. Det kan typisk være gennem klubsifte til en bedre klub, som betyder at en håndboldspiller fx er nødt til at løfte sit spil op på et nyt niveau for at gøre sig gældende eller klubsifte til en lavere rangerende klub for at få mere spilletid på banen. Et sådan syn på læring trækker nogle andre elementer i talentudvikling frem i forhold til den etablerede forskningstradition, og det lægger op til at stille nogle andre forskningsspørgsmål: Hvordan bliver det muligt for en sportsudøver at indtage en præsterende position på eliteniveau? Hvad er det for andre aktanter sportsudøveren skal knytte relationer til, og gennem hvilke veje er det muligt at knytte disse forbindelser? Det bliver vigtigt at undersøge, hvordan der dannes alliancer mellem atleter og netværk og derefter undersøge, hvilken karakter disse alliancer har. Hvor talentmiljøperspektivet interesserer sig for atleten i en klub, så vil aktør-netværksperspektivet kunne bidrage med analyser af atleten mellem klubber og atletens alliancer med aktører udenfor klubben. Hvordan får atleten med andre

ord adgang til attraktive læringspositioner ved at skabe de rette alliancer, og hvordan får atleten placeret sig i et netværk, så en toppræstation bliver mulig. Undersøgelser af alliancer vil både kunne vise de vanskeligheder, der kan være forbundet med at afkoble sig netværk, der ikke fremmer læring og præstation og komme ind i netværk, der stimulerer dem. I ovenstående situation var det både vanskeligt at komme fri af Zachariasens gamle træningsnetværk, fordi Launborg opfattede det som et personligt svigt og et aftalebrud, og det var vanskeligt at komme ind i det nye netværk, fordi Zachariasen blandt andet skulle overbevise Atletikforbundet om, at det var kloget af ham at satse på helt nye distancer. Når læring ikke blot handler om at blive bedre som den man er, men om at genskabe sig selv som en ny atlet, så må man interessere sig for omverdens syn på og forventninger til, om atleten kan udfylde den nye position.

Netværk og klub er ikke det samme

Social læringsteori sætter ofte arbejdspladsen som empirisk objekt for studier af legitim-perifer-deltagelse. Det vil i mange sportsgrene ikke være tilstrækkeligt, fordi bevægelsen fra perifer deltagelse til fuld deltagelse ikke holder sig indenfor en enkelt klub eller et enkelt hold. Udviklingen fra talent til ekspert indebærer ofte skift mellem klubber og i en vekselvirkning mellem flere hold fx klubhold og landshold. Muligheden for at komme til at præstere på et internationalt eliteniveau står og falder ofte med om atleten får adgang til bestemte klubber og hold som spiller i den bedste liga eller som er sikret adgang til at spille i store turneringer. Muligheden for at deltage i Tour de France går fx næsten altid via ansættelse på et Protour-hold. I betragtning af, at forskningen i talentudvikling har fundet ud af, at der er meget lille forskel, hvis overhovedet nogen, på det grundlæggende forudsætningsniveau mellem dem, der bliver gode, og dem der bliver rigtigt gode, så er det helt afgørende for en atlet med ambitioner om at nå verdenseliten at få adgang

til de rette trænings- og præstationsmiljøer. Det er derfor relevant at rette blikket ud over den enkelte klub og se på det komplekse samspil mellem klubber og hold. Et eksempel kan være de transaktioner der foregår mellem nationale og udenlandske klubber og landsholdet i herrehåndbold. Joachim Boldsen skriver fx i sin biografi *Ærligt talt!* om, hvordan klubben er en forudsætning for hans evne til at præstere. Det fremgår dels gennem hans tidlige karriere, hvor han udvikler sig som håndboldspiller gennem strategiske klubsifter til stadig større klubber, som bringer ham til Tyskland som ganske ung. Han spiller godt men plages af hjemve og ender til sidst med at træffe en beslutning om at vende hjem til Danmark for at kunne være sammen med vennerne og leve et mere almindeligt ungdomsliv. Han begynder at spille håndbold i Farum, som gerne vil bygge et nyt hold op. Boldsen bliver hyret for at gå foran og trække holdet op på et højere niveau. Der sker imidlertid det modsatte. Boldsen er slet ikke i stand til at holde det høje niveau han havde, da han spillede i Bundesligaen. Efter et stykke tid bringer det dalende niveau hans landsholdsplads i fare og landstræner Torben Winther gør det klart for ham, at hvis han vil bevare pladsen, må han skifte til en klub, der spiller i en udenlandsk

liga, hvor konkurrencen er større. Eksemplet viser tydeligt, at den individuelle elitepræstation ikke kan opretholdes uden en klub med andre spillere på eliteniveau. Det viser også, at landsholdets niveau er afhængigt af, at spillerne er koblet op på udenlandske ligaer, fordi den danske første division ikke er stærk nok. Landsholdets præstation kan således ikke forstås uafhængigt af det netværk, det indgår i med de europæiske storklubber. Præstationen er på en gang situeret i de udenlandske klubber, som de danske håndboldspillere spiller i til dagligt, og distribueret når det gælder landsholdets præstation som afhænger af koblingerne til det netværk af storklubber, hvor landsholdsspillerne er ansatte.

Atlet og præstation er konstruktioner der opretholdes af makroaktører

Aktør-netværksperspektivet tager ikke nogen kategorier for givet. Et elitenetværk kan, som vi har set, antage mange størrelser. Det kan være mindre end klubben, det kan være lig med klubben, og det kan være større end klubben. Et netværk defineres funktionelt, hvilket giver mulighed for at inddrage aktører, der er distribueret både temporalt og spatiale, hvis der i en

given situation skabes koblinger til dem. Nogle forfattere skelner mellem netværk af forskellig størrelse ved fx at betegne nogle af dem som makro-aktører (Callon 1986). Makro-aktører er ifølge Czarniawska og Hernes (2005) et kollektiv af aktører der formår at samle individuelle aktører og konstituere en kontekst for fælles mikroprocesser. Makro-aktører er med andre ord aktør-netværk, der er smeltet sammen på en måde, så helheden fremstår som havende ét projekt. Deres styrke beror på deres evne til at mobilisere bestemte andre aktører og indrullere dem i dette projekt. Czarniawska og Hernes argumenterer for, at makro-aktører indruller mikro-aktører med henblik på at kunne tale på deres vegne. Porsander (2005) beskriver på baggrund af Callons berømte artikel om muslingefiskeri i Saint Brieuc Bay (1986) den proces hvorigennem en makro-aktør bliver til, hvilket afsluttes med, at netværket må afgøre, hvem der skal være talsperson, hvilket er helt afgørende for at skabe illusionen om, at netværket er en enkelt aktør.

En makro-aktør er kendetegnet ved at have en stabil politisk relevans og legitimitet til at definere nye institutionelle standarder eller er i stand til at definere et antiprogram, der effektivt formår at modsætte sig de nye standarder. En af makroaktørens fornemmeste opgaver indenfor elitesport er at sanktionere at bestemte handlinger gælder som excellente præstationer. Hvis ikke der er enighed om, hvornår vi iagttager en elitepræstation, så har vi ikke noget grundlag for at afgøre, at nogle præstationer er bedre end andre. I værste fald bliver vi ude af stand til at skelne mellem vindere og tabere. Lad os se på et eksempel hvor det bliver synligt, at en elitepræstation er en social konstruktion, der opretholdes af en makroaktør. Det kommer til syne, fordi nogle aktanter opponerer mod netværkets officielle talsperson, dommeren.

I biografien *Johnny Bredahl – Kampen* (Pedersen 2007) findes der et godt eksempel på, at en elitepræstation er resultat af en styrkeprøve. Situationen er den, at Bredahl skal forsvare sin WBO verdensmesterskabstitel i en kamp på hjemmeba-

ne. Modstanderen, Nazario, bokser beskidt og slår Bredahl på strubehovedet, så han ikke kan trække vejret. Bredahl melder til sin promotor, kamplæderen og lægen, at han ikke er i stand til at fortsætte kampen. Modstanderen bliver diskvalificeret og Bredahl erklæret som vinder. I henhold til sportens regler har han forsvaret sit bælte og er derfor fortsat verdensmester, men det er ikke det samme som at være "champ". Publikum er rasende over præstationen og råber piveskid efter ham på vej ud mod omklædningsrummet. Dagen efter må han forsvare sig i Ekstra Bladet, "Jeg er ikke nogen piveskid". Det afgørende er, at publikums følelser ikke er i overensstemmelse med afgørelsen. I deres øjne er han en piveskid og ikke en champ. På det følelsesmæssige plan accepterer Bredahl helt denne følelsernes logik. Han føler selv, at han har svigtet: "For første gang har jeg svigtet Mogens (promotor red.), publikum, tv-seerne, mig selv og ikke mindst den sport, der er hele mit liv", selv om det ikke er ham, der har gjort noget forkert. For at genoprette sin status som champ ser Bredahl sig nødsaget til at kæmpe en ny kamp mod Nazario. Det er helt afgørende for hans muligheder for at genvinde sit ry og publikums gunst, at han vinder revanchekampen på en bestemt måde. Han skal udbokses og ydmyges, så alle kan se, hvem der er den bedste bokser, skriver Bredahl. Denne gang vinder han på den rigtige måde, hvilket vil sige en måde, som bringer publikums følelser i overensstemmelse med dommernes afgørelse. Den udtrykkes i tørre tal: 118-111, 119-110, 118-109. Publikums følelser udtrykkes i tilråb "Olé, olé"; sang "sejren er vor"; spontan afsyngelse af nationalsangen og taktfaste klapsalver. I dette tilfælde har publikum ret direkte indflydelse på sportspræstationen. De afgør, hvad det er sportsudøveren skal præstere (en ydmygelse af modstanderen), hvilke kvaliteter han skal besidde (ikke blot tekniske færdigheder, men også mod), og om sejren kan anerkendes (verdensmester eller champ). Ved at transformere publikums i første omgang skuffede følelser til tekst og billeder i avisen er pressen også med til at forme hændelsesforløbet. Pressen kan ikke fjerne sig

langt fra publikums og deres læseres stemninger. Men den gør en forskel ved at fastholde nattens uforløste følelser, som er det brændstof, der får Bredahl til at ønske en revanchekamp og Mogens Palle til at se en forretning i den, og måske publikum til at give ham en chance til at vise, at de tog fejl.

Sportspræstationer foregår i professionel sport i relation til et publikum, sponsorer og presse, der influerer på sporten på forskellig vis. Konkurrenceformer tilrettelægges mhp. at etablere særlige koblinger mellem sport, publikum og sponsorer. Præstationer og vejen til resultaterne tolkes desuden af sportsfolkene selv, af pressen og af publikum. Tolkningen er med til at afgøre om en præstation er excellent eller ej. Publikum har i visse tilfælde så stor betydning for, hvordan en præstation konstitueres, at en sportsudøver både kan vinde forkert og tabe rigtigt. Makroaktøren træder sjældent frem. Den fungerer bedst hvis den udgør en upåfaldende scene for de individuelle atleters præstationer. Det er som regel et udtryk for, at der er krise i sporten, hvis makroaktøren kommer til syne, udfordres, gøres til genstand for debat og eventuelt må forsvare sig selv som den bedste producent af excellent præstationer. I sådanne tilfælde, vil det blive synligt, at makro-aktøren udgøres af mange heterogene mikro-aktører, der gensidigt konstituerer hinanden på en i nogle tilfælde uhenigtsmæssig måde for evnen til at skabe troværdige præstationer. Her kan man tænke på en række skandaler i sportshistorien, der har været med til at rejse alvorlig tvivl ved både nationale og internationale makro-aktørers legitimitet som præstationsproducerende.

Overføring af erfaringer fra sport til skole

Nu har vi været omkring centrale dele af den eksisterende forskning i talentudvikling og ekspertpræstationer, og jeg har skitseret nogle muligheder for fremtidige undersøgelser baseret på en antagelse om, at talent skal studeres i netværk. Spørgsmålet er så, hvilke erfaringer vi kan bruge fra elitesport til arbejdet med at udvikle talenter i det danske skolesystem. For det første er det som nævnt vigtigt at være opmærksom på den teoriudvikling, der har fundet sted indenfor forskningen i elitesport, så man ikke starter forfra med antagelser om, at talent er noget barnet er født med og som det er lærernes primære opgave at opdage og pleje. Det kræver nok en vis teoretisk integritet at

undgå den faldgrube, fordi forestillingen om talent som noget iboende spiller fint sammen med den romantiske forestilling om, at barnet er helt enestående og bringer alt det nye med sig ind i verden, hvor det bliver pædagogens og lærerens opgave at give barnet mulighed for at udfolde sit enestående potentiale (Jenks 1996). Pædagogisk vil det lægge op til at de børn, der vurderes særligt talentfulde på et tidligt tidspunkt tilbydes særlige udfordringer. Det andet perspektiv, der fokuserer på talentudvikling vil ikke på samme måde lægge op til en hurtig udskillelse af talenter fra ikke talenter. Alle børn vil i det perspektiv blive vurderet som potentielt talentfulde for så vidt de på et tidligt tidspunkt tilbydes den rette form for træning. Deliberate practise teorien vil anbefale målrettet og systematisk træning baseret på, at læreren i begyndelsen giver feedback til eleverne og tilrettelægger specifikke øvelser mhp. at udvikle deres svage sider. Når eleverne bliver ældre, skal de gradvist overtage feedback funktionen ved at sammenligne egne præstationer med mentale repræsentationer af excellent præstationer (Ericsson 1998). Det man kan lære af talentudviklingsperspektivet er, at undervisningen skal fokusere på en faglig aktivitet og børnenes mulighed for at beherske aktiviteten bedre og bedre. Eftersom talent er et produkt af målrettet træning, er der ikke noget der peger på, at det kun er de bedst fungerende børn, der vil kunne profitere af indsatsen. Den samme pædagogik må antages at have effekt i såvel top som bund. Risikoen er, at man kommer til at fokusere ensidigt på det enkelte barn og relationen til læreren, da miljøet ikke spiller nogen særlig rolle i deliberate practise teorien. Talentmiljøperspektivet lægger derimod op til, at man udvikler skolernes læringsmiljø ved at lære af de miljøer, der fungerer bedst.

Henriksens (2010) undersøgelse af tre nordiske talentmiljøer rummer en række interessante anbefalinger, som givetvis vil kunne overføres til skolesystemet. Han peger blandt andet på at alle tre miljøer satser på, at eliten træner sammen med talenterne. Talent smitter tilsyneladende på flere måder. Det er muligt at konkurre-

re med nogen, der er bedre end en selv, og det er muligt at lære af de bedste ved at se, hvordan de gør. Vidensdeling er et kendetegn ved de gode talentmiljøer. Herudover er man klar over, at det sociale liv i klubberne er afgørende for, at atleterne gider yde den store træningsindsats og lægge de timer i klubben, der skal til for at blive rigtig god. Også af den grund lader man alle i klubben træne sammen i stedet for at udskille de allerbedste til specialtræning. Heri ligger der en klar advarsel om, at bestræbelserne på at give de dygtigste elever i skolen nogle større faglige udfordringer ikke går ud over klassens og skolens sociale liv. Det sidste perspektiv som jeg har kaldt talentet-i-netværk perspektivet gør os opmærksom på, at hvad der gælder som en præstation selv indenfor sportens verden beror på en kulturel konvention. Når man forsøger at overføre erfaringer fra talentudvikling i elitesport til skolens verden, så skal man være særligt opmærksom på, at skolen ikke er rettet mod én specifik præstation, men mod en mangfoldighed af præstationer. En præstation er altid en præstation i forhold til et domæne, hvor den gælder som en præstation. Det betyder fx som Claus Buhl (2010) gør opmærksom på, at vi har besluttet, at alle skal bruge tid på at lære andengradsligninger, selvom det kun er en brøkdel af os, der kommer i en situation udenfor skolen, hvor vi har brug for den færdighed. Ikke desto mindre er domænet andengradsligninger med til at afgøre, at nogle elever er dygtige og andre mindre dygtige til at præstere. Det er endog langt fra alle de aktiviteter, der foregår i skolen, der med rimelighed kan betegnes som præstationer. Derfor er det også godt at være opmærksom på, at skolen indgår i et større netværk, der kan betegnes som en makro-aktør, der blandt andet ved at sætte talentudvikling på dagsordenen er med til at definere skolens praksis, aktører og formål på en bestemt måde, som det kan være relevant at gøre til en del af debatten om, hvordan det danske skolesystem som sådan bliver en del af verdenseliten.

Jesper Stilling Olesen er lektor ved DPU Aarhus Universitet.

REFERENCER:

- Boldsen, J. (2007). *Ærlig talt!* København: Gyldendal.
- Buhl, C. (2010). *Talent.* København: Gyldendal Business.
- Callon, M. (1986). Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of Saint Brieuc Bay. I J. Law, Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge? (s. 196-233). London: Routledge & Kegan Paul.
- Coté, J., Baker, J., & Abernethy, B. (2007). Practise and play in the development of sport expertise. I T. Tennenbaum, & C. Eklunds, *Handbook of sport psychology* (3rd ed.) (s. 184-202). New York: John Wiley & Sons.
- Czarniawska, B., & Hernes, T. (2005). *Actor-Network Theory and Organizing.* Copenhagen: Liber & Copenhagen Business School Press.
- Durand-Bush, N., & Salmela, J. (2001). The development of talent in sport. I R. Singer, H. Hausenblas, & C. Janelle, *Handbook of sports psychology.* John Wiley and Sons.
- Elkjær, B. (2005). *Når læring går på arbejde: Et pragmatisk blik på læring i arbejdslivet.* Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Ericsson, K. (1998). The Scientific Study of Expert Levels of Performance: general implications for optimal learning and creativity. *High Ability Studies* Vol 9 No. 1 , s. 75-100.
- Ericsson, K., Krampe, R., & Tesch-Römer, C. (1993). The Role of Deliberate Practice in the Acquisition of Expert Performance. *Psychological Review* Vol 100. No.3 , s. 363-406.
- Fenwick, T., & Edwards, R. (2010). *Actor-Network Theory in Education.* Routledge.
- Gherardi, S., Nicolini, D., & Odella, F. (1998). Toward a Social Understanding of How People Learn in Organizations: The Notion of Situated Curriculum. *Management Learning* 29 , 273-297.
- Henriksen, K. (2010). *The ecology of talent development in sport.* Odense: University of Southern Denmark.
- Jenks, C. (1996). *Childhood.* London: Routledge.
- Kryger Pedersen, I. (1999). Bagom talentbegrebet: En sociologisk analyse af forudsætningerne for den excellente sportspræstation. *Dansk Sociologi* vol.10 no 1 .
- Latour, B. (1999). *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies.* Cambridge: Harvard University Press.
- Lave, G., & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation.* New York: Cambridge University Press.
- Lave, J. (1997). Learning, apprenticeship, social practise. *Nordisk Pedagogik* 17 , s. 140-151.
- Pedersen, L. S. (2007). *Johnny Bredahl – Kampen.* København: People's Press.
- Porsander, L. (2005). My name is Lifebuoy: An Actor-Network emerging from Action-Net. I B. Czarniawska, & T. Hernes, *Actor-Network Theory and Organizing* (s. 14-30). Copenhagen: Liber & Copenhagen Business School Press.
- Salmela, J., & Moraes, L. (2003). Development of Expertise: the Role of Coaching, Families, and Cultural Contexts. I J. Starkes, & K. Ericsson, *Expert Performance in Sports – Advances in Research on Sport Expertise* (s. 275-294). Champaign: Human Kinetics.
- Undervisningsministeriet. (2008). *Nye veje til talentpleje.* København: Undervisningsministeriet.
- Williams, A., & Reilly, T. (2000). Searching for the stars. *Jornal of Sports Sciences* 18, s. 655-656.
- Zachariasen, A. (1999). *Mit løberliv: en bog om et menneske i bevægelse.* København: Danmarks løberskole.